

DAGENS FRÅGOR

Den 18 juni 1940.

Karteller eller ej? Det finns delade meningar, om de ordinarie, grundlagsenliga valen till andra kammaren i höst skola eller böra äga rum, därest de ovissa utrikespolitiska förhållandena då ännu bestå; sannolikt är dock striden härom redan avgjord genom statsministerns bestämda uttalande till förmån för val. Däremot finns det föga delade meningar om att en hetsig och splittrande valstrid i dessa tider bör undvikas; om det sedan verkligen skall bli möjligt att dämpa stridslusten, antingen den framträder öppet eller väljer smygagitationens förtäckta form, är dock mera tvivelaktigt. Det har vidare — såvitt man rätt uppfattat bulletinerna — mellan parti-ledarna i regeringen rätt enighet därom, att inga karteller skola förekomma mellan några av regeringspartierna; även i detta fall bör man sätta ett frågetecken för det slutliga resultatet, eftersom det redan glunkats om att främst bondeförbundet och i någon mån även folkpartiet ej velat förbinda sig härtill, utan blott betraktat parti-ledarnas överenskommelse som en diskussionspromemoria.

Det kan vara skäl att dröja något vid kartellfrågan — allt under förutsättning givetvis att val kommer till stånd i höst, att samlingsregeringen då ännu håller ihop, att tiderna alltfört äro allvarsmätade och att den besynnerliga tanken på gemensamma listor för regeringspartierna förfallit. Skälen mot karteller ha väl antagligen varit blandade. Några torde i inre grupperingar bland regeringspartierna ha sett ett brott mot samlingens etikett; andra ha kanske trott att det vore lättare att samla anhängare, om partiet finge tåga fram utan tvivelaktigt sällskap; omvänt ha kanske de borgerliga fruktat, att en inbördes kartell skulle stimulera socialdemokraterna till ett större valdeltagande; slutligen kan man nog icke bortse från, att socialdemokraternas motvilja mot borgerligt valsamarbete kan ha samma högst begripliga motiv nu som när exc. Hansson 1936 lyckades i paktten mellan socialdemokraterna och bondeförbundet inpressa ett förbud för kontrahenterna att ingå någon valallians utanför regeringspartierna, nämligen att detta förbud alltid är en valaritmetisk favör för socialdemokraterna, så länge detta är det största partiet.

Gentemot dessa skäl bör man återkalla i minnet vissa fakta. Genom de val, som landstingen i september ha att förrätta, får första kammaren för första gången socialdemokratisk majoritet, vilken tack vare den successiva förnyelsen kommer att sitta i orubbat bo under några år framåt — längre kan man ej göra beräkningar. I andra kammaren åter sitta f. n. 115 socialdemokrater, 3 socialister och 5 kommunister mot 107 borgerliga (socialdemokraterna fingo vid valen 112 mandat, men sedan dess ha tre socialister gått över). Sedermera ha socialdemokraterna vid 1938 års landstings- och stadsfullmäktigeval ytterligare befast sin ställning. Genom den ungefär 75-procentiga

borgerliga samling, som förekom 1936, räddades 12 mandat åt de borgerliga; hade det borgerliga valsamarbetet varit hundra procentigt, skulle ytterligare tre borgerliga ha invalts. De borgerligas sammanlagda röstetal 1936 motsvarade 45,7 (eller om de nationella frånräknas 44,8) procent av väljarkåren, medan socialdemokraterna då mönstrade 45,9 procent. Om ingen borgerlig samverkan förekommit, hade socialdemokraterna fått 124 (112 plus 12) mandat och de borgerliga 95 (107 minus 12). Ingen torde kunna påstå annat än att det hade varit ett ganska barockt utslag av valrättvisa eller ett mycket dåligt uttryck för den verkliga folkmeningen, om två praktiskt taget jämnstarka grupper blivit så olika lottade. Höstens val är avgörande för, om det skall lyckas socialdemokraterna att — med eller utan halv hjälp i kammaren från de små arbetarpartierna till vänster om sig — få majoritet även i andra kammaren och därmed fullkomligt behärska den politiska marknaden under några år framåt. Ett grundvillkor för att de borgerliga skola kunna utöva ett direkt inflytande på länkandet av det för alla gemensamma fosterlandets öden är att de tillkämpa sig majoriteten i andra kammaren. Det är möjligt att detta skall visa sig bli omöjligt — ingen kan nu göra sig en föreställning om känslöstämningen bland väljarna om tre kanske mycket händelserika månader — men ha de borgerliga något av den livsvilja, som de nu uppmana det svenska folket i gemen till, måste de i sitt eget intresse arbeta härför. Ingen strävan kan i vart fall vara legitimare. Det är emellertid svårt att fatta, hur det skall vara tänkbart att inbördes splittrade borgerliga partier utan att valsamarbeten etableras skola kunna undgå en ojämn kamp mot det stora socialdemokratiska partiet.

I den borgerliga samverkan, som alltsedan 1920 — för första gången i Stockholms läns dåvarande norra valkrets — ibland sporadiskt och ibland mera omfattande förekommit, ha olika syften inlagts. Den vanligaste ändamålsbestämningen har varit teknisk samverkan för att motverka det proportionella valsysteemets ofullkomlighet. Denna beteckning kan nu vara tillräcklig, ty den säger allt vad som behöver förklaras. Proportionalismen är ur stånd att lämna ett rättvist valresultat, d. v. s. låta folkmeningen troget återspeglas, när ett så stort parti som det nuvarande socialdemokratiska ställer upp till tävlan mot isolerat opererande partier av vida mindre storleksordning. Det stora partiet måste favoriseras på det sätt, som år 1936 skulle ha skett, därest en omfattande borgerlig samverkan då ej funnits. Detta är en matematisk lag, som visserligen kan modifieras av tillfälligheter men aldrig rubbas. Erfarenheten har också visat, att det är fåvitskt att tro att psykologiska faktorer kunna nämnvärt motverka det matematiska utslaget. Ehuru en exakt bevisning ej kan presteras, är det nämligen oerhört svårt att från de senaste valen hitta belägg för att valintensiteten minskats därför att partiet i fråga ingått i kartell. Folkpartiet till exempel, som mest klagat över kartellernas inflytande på valdeltagandet, hade 1936 sin starkaste ökning just i de valkretsar, där partiet knutit valförbindelse. Även om verkligen

några finkänsliga väljare skulle vägra att rösta på grund av partiets kartellförbindelse, skola dessa likväl vägas mot de tillskott, som genom kartell från ett eller flera håll kunna ges ett parti; varje mandat kostar ungefär 12,000 röster, och dessa snyter valledaren sannerligen inte ur näsan. Stå mindre partier isolerade mot ett vida större, fordras det för mandatvinster, kort och generellt uttryckt, en dubbel röstökning mot vad som vid kartell erfordrats. Särskilt besynnerligt skulle det te sig, om partierna i de kretsar, där deras utsikter att erhålla mandat över huvud vore små eller inga, skulle genom kartellförbudet tvingas kasta bort sin röstskvätt icke ens subsidiärt till någon nytta. Denna fråga är ej alldeles oviktig, ty det finnes ett tiotal valkretsar av tillhoppa 28, där ett av de tre borgerliga regeringspartierna f. n. saknar all representation.

När man diskuterar det proportionella valsättet, bör man ihågkomma, att det vid tiden för dess införande 1909 blott fanns tre, sinsemellan relativt jämnstarka partier: högern, liberalerna och socialdemokraterna. Tur och otur togo då i stort sett ut varandra, och intet parti var så stort att risk fanns att det utan majoritet bland folket men till följd av valsystemets nyckfullhet skulle ernå kammarmajoritet. När nya partier tillkommo under världskrigstiden, blev valsättets bristfälliga precision tydligare framträdande; för att avtrubba de klaraste bristerna utökades 1921 valkretsarnas storlek, men någon fara förelåg ännu ej för att en artificiell kammarmajoritet skulle framskapas i strid mot folkmajoriteten. Efter det socialdemokratiska partiets senare tillväxt och sedan partiet erövat ungefär halva väljarkåren — något som skett samtidigt med borgerlighetens parcellering — har problemet om rättvisande valutslag blivit av en helt annan betydelse än tidigare, såframt man överhuvud i representation inlägger en fordran på att den i valet uttryckta folkmeningen ej förvanskas, d. v. s. att sluppen ej får avgöra, om kammarmajoriteten företräder en folkmajoritet eller en folkminoritet. Det enda sättet att nu förebygga att det verkliga valutslaget förryckes är för närvarande att de borgerliga genom teknisk samverkan icke dekapi-tera sig utan tillgodogöra sig varandras överskottsroster. Av brist på ett i författningen inskrivet system med tilläggsmandat åstadkommer man härigenom ett utjämningsförfarande, som visserligen rent matematiskt kan slå fel med ett och annat mandat men som förhindrar direkt missvisande och karikerande resultat.

Det kommer helt visst att sägas från socialdemokratiskt håll, att en borgerlig samling vid valet riktar sig mot arbetarna. Detta är givetvis fel redan därför, att valet icke gäller för eller mot arbetarna utan för eller mot socialdemokratien. Men enligt vårt sätt att se avser kartellväsendet icke att beröva socialdemokraterna ett enda mandat, som de ha nog med röster och därför rätt till, utan endast att förebygga, att de ej tilldelas mandat, som de faktiskt sakna både röster och rätt till. Det är blott ett uttryck för respekt för demokrati-ten, när man hävdar de borgerliga partiernas rätt att enligt de metoder, som vallagen anvisar, samarbeta i syfte att hindra underrepre-

sensation. Kartellen är blott ett nödvärn mot proportionalismens ofrånkomliga otillbörliga gynnande av ett jätteparti. Kartellväsendet behöver inte hindra, att något av de samverkande partierna sedermera i olika förekommande frågor samarbetar med socialdemokraterna eller att det nuvarande regeringssamarbetet, därest så befinnes önskvärt, fullföljes. Under det senaste årets sammanpressande händelser ha säkerligen alla partier besinnat nödvändigheten av ett fördomsfritt sakligt samarbete. Denna konvergerande strävan får ej upphöra, blott faran utifrån är över. Men inte är det rimligt att grunden för ett nationellt samarbete skall byggas på tvånget till ett valförfarande, som kan grovt förfalska folkmeningen.

Kartellväsendet skall därför i första hand bedömas som ett valtekniskt supplement, ej som en politisk vattudelare. I vilken utsträckning det kan komma till användning må bli beroende av de kartellerande partiernas inbördes lojalitet men detta spörsmål skall nu inte dryftas.

Den tyska segern i slaget i Artois och Flandern. Den 10 maj 1940 igångsatte Tyskland sin länge väntade blixtoffensiv mot de allierade. I ett samma dag till holländska och belgiska regeringarna överlämnat ultimatum, i vilket den tyska riksregeringen angav såsom bevisat att Holland och Belgien icke uppehållit sina plikter såsom neutrala samt att de båda ländernas politiska och militära åtgärder voro riktade mot Tyskland, krävdes fri genommarsch för de tyska trupperna och meddelades att eventuellt motstånd med alla medel skulle komma att brytas. Ett ultimatum av likartat innehåll överlämnades även till den luxemburgska regeringens. Genom sina sändebud i Berlin inlämnade de holländska och belgiska regeringarna samma dag protester till den tyska riksregeringen. Samtidigt meddelades även officiellt att man avsåge att motsätta sig det tyska angreppet samt att hjälp hade begärts hos de engelska och franska regeringarna. Därmed hade kriget inträtt i ett akut skede.

Kraftsamlingen.

Efter det polsk-tyska krigets avslutande hösten 1939 torde varken Tyskland eller de båda allierade länderna Frankrike och England ha varit färdiga för att börja operationer, som syftade till ett avgörande av kriget genom ett förintande av motståndarens stridskrafter. Båda sidor utnyttjade emellertid möjligheterna att öka de militära maktmedlen till ett maximum.

Tyskland torde härvid ha haft ett avsevärt försprång framför de allierade genom den forcerade upprustning, som sedan flera år bedrivits. Beträffande nyuppsättning av förband kunde sålunda den tyska arméledningen bygga vidare på den organisation, som redan fanns för utbildning av sådana värnpliktiga, vilka genom Versaillesfredens bestämmelser undandragits från fullgörandet av värnpliktstjänstgöring. Likaledes var den tyska industrien redan före kriget i huvudsak inriktad på krigsmaterieltillverkning.

Av de allierade befann sig England i fråga om möjligheter till snabb utbildning av manskap och nyuppsättning av förband i en bestämmd efterhand i förhållande till Tyskland. Likaledes torde såväl den engelska som franska rustningsindustrin icke lika snabbt som den tyska ha kunnat givas den produktionskapacitet som erfordrades. Å andra sidan ägde emellertid de allierade möjligheter att från Amerika inköpa avsevärda kvantiteter krigsmateriel — främst flygplan, vilket i viss utsträckning stärkte deras ställning. Sammanfattande kan dock sägas, att under det tidsmoment, som i realiteten (oktober 1939—maj 1940) stod till förfogande, hade Tyskland möjligheter att i högre grad än de allierade öka sin militära kraft. I samma mån tidsmomentet blivit längre, minskades det tyska försteget och efter en tillräckligt lång tidsperiod skulle förhållandet till slut blivit omvänt. Ur tysk synpunkt sett måste således det senaste ögonblicket för igångsättandet av avgörande operationer inträffa, då den tyska rustningskurvan icke längre steg hastigare än de allierades.

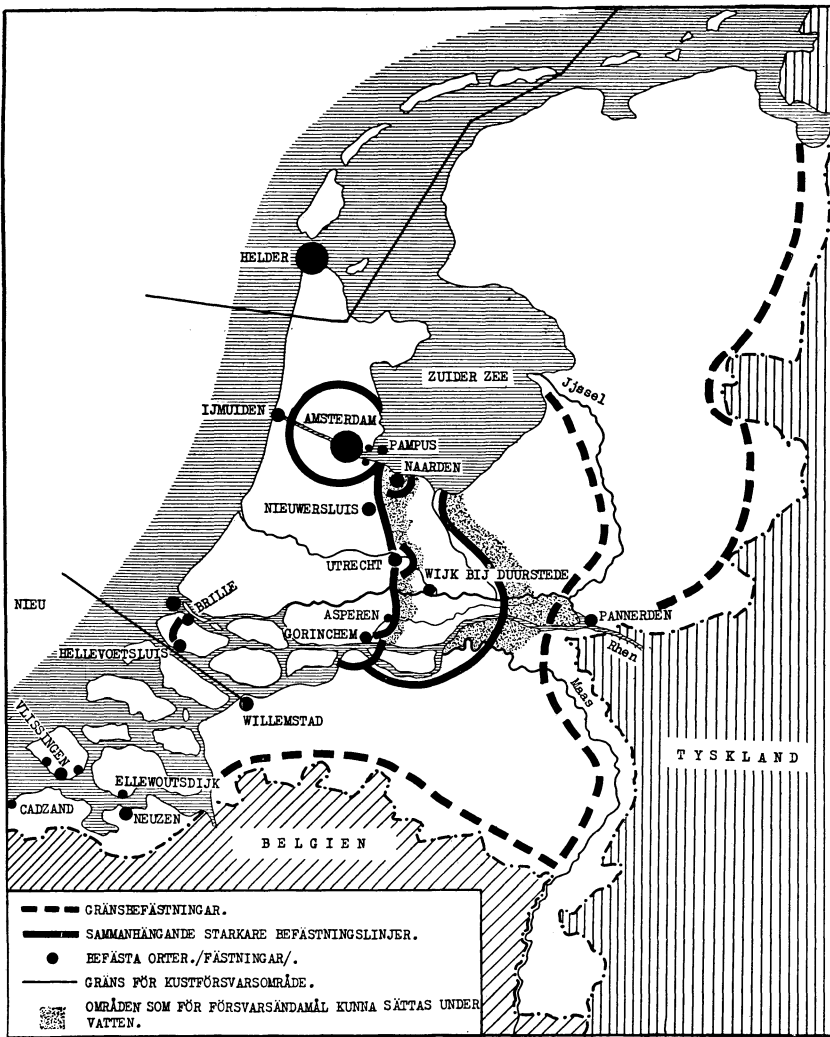
Utgångsläget.

Det stod redan tidigt klart att några för kriget avgörande operationer över den fransk-tyska gränsen knappast voro att förvänta, då båda motståndarna ansågo, att ett genombrott av gränsbefästningarna (Västvallen och Maginotlinjen) skulle vara omöjlig att genomföra utan tillintetgörande förluster. Holland och Belgien kommo därför i ett ytterligt utsatt läge och man kunde redan från början förutse, att båda dessa länder och i varje fall Belgien skulle komma att bli krigsskådeplats.

Då det tyska blixtanfallet ansattes var såväl den *holländska* som den *belgiska armén* i huvudsak ställd på krigsfot. Huvudkrafterna vid båda arméerna hade grupperats för försvar av de relativt starka befästningslinjer, som funnos inom resp. länder, medan vid gränserna endast svagare krafter voro avdelade för att fördröja fiendens framryckning. Det kan i detta sammanhang vara av intresse att något beröra Hollands och Belgiens befästningssystem (skiss 1 och 2).

I *Holland* funnos icke några betydande befästningar för försvar av landets öster om Zuiderzee belägna delar. För försvar av områdena väster och söder om Zuiderzee fanns en nyligen utbyggd främsta försvarslinje längs floderna Ijssel och Maas samt längs södra landgränsen. Bakom denna linje fanns slutligen ett centralt fästningssystem den s. k. »fästningen Holland», som var avsett utgöra ett försvar för landets viktiga industricentra.

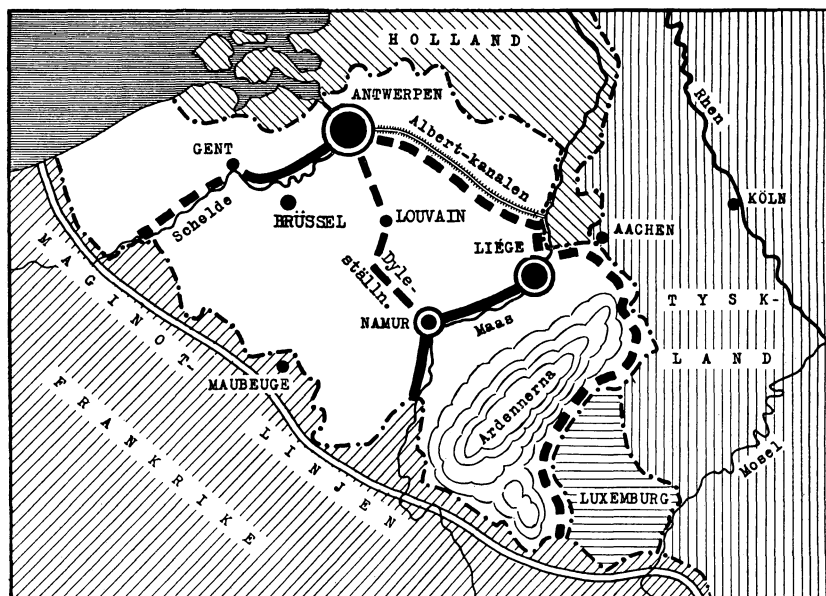
Huvudställningen inom detta fästningssystem hade front mot öster och sträckte sig i nord-sydlig riktning genom Utrecht från Zuiderzees sydvästspets till floden Waal. Frontens utsträckning var omkring 60 km. Genom befästningar med front mot söder utmed floden Maas tryggades huvudställningens södra flank. Frontalt skyddades »fästningen Holland» av tvenne översvänningsområden, vilka med hjälp av slussanordningar kunde sättas under vatten. I anslutning till det främsta av dessa översvänningsområden voro befästnings-

Skiss 1. Hollands befästningssystem.

anläggningar utförda längs floden Grebbe — den s. k. Grebbelinjen. En bakre försvarslinje fanns även för försvar av Amsterdam, som omgavs av omkring 30 permanenta verk.

De *belgiska* permanenta befästningarna utgjordes dels av gränsbefästningar dels av vissa befästningssystem inne i landet. Gränsbefästningarna sträckte sig från söder genom Ardennerna och längs gränsen mot Tyskland till i höjd med Aachen samt följde därefter Albertkanalen. Befästningssystemen inne i landet utgjordes dels av

● FÄSTNING.

— STARKT BEFÄST FÖRSVARSLINJE.

- - - GRÄNSBEFÄSTNINGAR OCH MINDRE BEFÄSTNINGANLÄGGNINGAR.

Skiss 2. Belgiens befästningssystem.

en främre linje längs Maas, i vilken fortsystemen vid Liège och Namur utgjorde kärnan, dels av en bakre linje längs Schelde från Antwerpen över Gent till franska gränsen. Slutligen hade även vissa befästningsanläggningar utförts längs floden Dyle mellan Antwerpen och Namur, den s. k. Dyleställningen.

De fransk-engelska stridskrafterna synas ha varit grupperade med avsevärda delar, bl. a. sannolikt större delen av engelska expeditionskåren, längs belgisk-franska gränsen. Dessa allierade stridskrafterns uppgift var att vid behov komma de holländska och belgiska arméerna till hjälp. Den allierade ledningen torde därvid ha räknat med att åtminstone den belgiska armén skulle kunna hålla de förberedda försvarsställningarna så länge att de allierades trupper hunno fram till linjen Liège—Namur.

Den tyska utgångsgrupperingen för anfallet sträckte sig från Nordsjön till Mosel med en från norr till söder växande kraftsamling. Huvuddelen av de tyska pansar- och motoriserade förbanden, vilka vid de kommande operationerna fingo ett utslagsgivande inflytande, torde ha befunnit sig inom den angivna frontens södra del. Om den noggrannhet, med vilken operationerna planlagts, vittnar det förhållandet att förberedelsearbetet pågått sedan åtta månader.

Den tyska anfallsplanen, sådan den genom operationernas utförande kan bedömas, påminner, beträffande målet för densamma, i hög grad om general Ludendorffs plan för den sista tyska offensiven under världskriget. Målet nu såsom då var att genom en framstöt mot kanalkusten splittra de allierades stridskrafter och därefter avgörande slå den norra gruppen. Dessutom skulle genom besittningstagande av kanalkusten förbindelserna England—Frankrike försvåras, varjämte ett direkt hot mot England kunde utövas.

Operationerna.

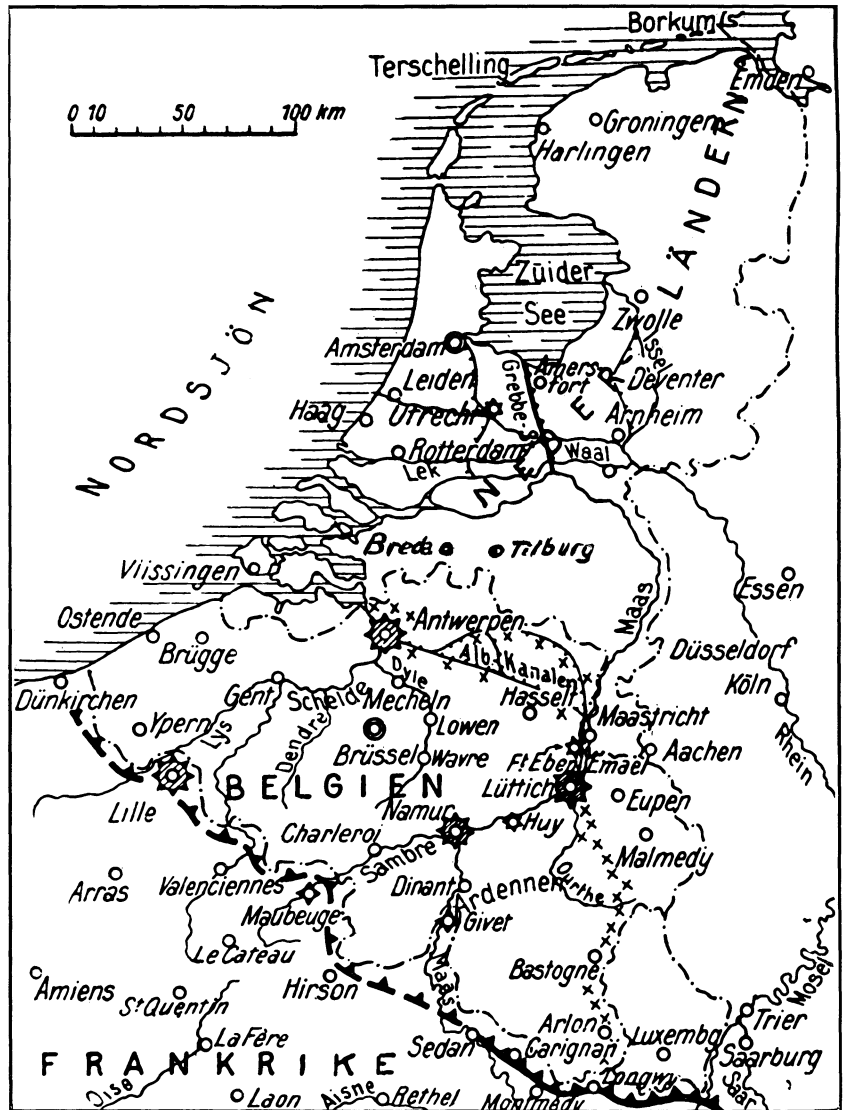
Den 10 maj kl. 5.30 överskredo de tyska trupperna Hollands, Belgiens och Luxemburgs gränser och därmed inleddes en fortlöpande operation som nådde sitt slut med Dunkerques fall.

Holland (skiss 3). Det holländska motståndet längs gränsen bröts relativt lätt och den tyska framryckningen vann snabbt terräng framförallt i norra Holland, som försvarades av mycket svaga krafter. Redan den ¹⁰/₅ på aftonen nåddes den holländska staden Groningen och floden Ijssel, varjämte Maas överskreds på flera ställen. Samma dag luftlandsattes avsevärda tyska styrkor i trakten av Rotterdam, vilket för Hollands snabba betvingande visade sig vara av stor betydelse. Under de två följande dagarna fortsatte den tyska framryckningen västerut i snabb takt. Redan den ¹²/₅ lyckades motoriserade tyska trupper, som framgått över Tilburg—Breda, få kontakt med de vid Rotterdam luftlandsatta styrkorna. Härmed var »fästningen Hollands» södra flank omfattad och en kil hade sprängts mellan de holländska och belgiska stridskrafterna, som genom framförande av trupper över Breda mot Scheldemynningen ytterligare förstörades. Inför hotet av fullständig förintelse genom luftbombardemang kapitulerade den ¹⁴/₅ staden Rotterdam och senare samma dag hela »fästningen Holland». Den holländska armén hade därmed på fem dagar försatts ur stridbart skick.

Belgien t. o. m. den ¹⁸/₅ (skiss 3). De belgiska stridskrafterna voro grupperade till försvar dels i linjen Antwerpen—Liège (längs Albertkanalen), dels längs Maas från Liège—Namur—franska gränsen. Det tyska anfallet nådde mycket snart fram till och över Albertkanalen. Genom en snabb framryckning över Maastricht lyckades tyskarna taga tre broar över Albertkanalen redan den ¹⁰/₅, innan de hunnit förstöras. Samtidigt nåddes förterrängen till fästningen Liège, vars förnämsta fort Eben Emaél, genom landsättning från luften av en mindre avdelning, sattes ur stridbart skick. Härvid skall enligt tysk uppgift ett nytt hittills oanvänt vapen kommit till användning. Erövringen av Eben Emaél var av den största betydelse. Detta fort behärskade nämligen viktiga övergångsställen över Maas och Albertkanalen och skulle, därest det icke betvingats, avsevärt ha försvårat den tyska framryckningen. I Ardennerna och södra Belgien vann det tyska anfallet snabbt terräng.

Emellertid hade även de allierade igångsatt sin framryckning till de belgiska truppernas hjälp. Den ¹²/₅ fingo franska och tyska trup-

Skiss 3.

per för första gången känning med varandra i Belgien nordöst om Namur. Detta förmådde dock icke bryta den tyska framryckningen, utan även de franska divisionerna tvingades vika inför det tyska anfallets våldsamt. Det är här av intresse att framhålla de svårigheter ur ledningssynpunkt, som måste ha haft ett avsevärt inflytande på de allierades operationer. Att bringa de belgiska, franska och

engelska stridskrafterna till en enhetlig samverkan synes icke ha lyckats.

Den 15/5 stodo tyskarna framför Dyleställningen samt hade mellan Namur och Givet samt söder om Sedan tilltvingat sig övergången över Maas på bred front. Franska motanfall huvudsakligen utförda med stridsvagnsförband blevo utan resultat. Den 16/5 genombröts Dyleställningen vid Wawre och den tyska framryckningen fortsatte mot Brüssel som intogs utan strid. De vikande allierade och belgiska stridskrafterna grupperade sig därefter till försvar längs floderna Dendre och Schelde.

Frankrike (skiss 3). De tyska stridskrafter, vilka söder om Namur och Sedan övergått Maas fortsatte snabbt sin framryckning och lyckades den 16/5 mellan Maubeuge och Carignan genombryta den fortsättning av Maginotlinjen, som sträckte sig längs fransk-belgiska gränsen. Denna genombrytning utfördes med pansrade och motoriserade styrkor och härigenom slogs den bräsch, genom vilken den tyska kilen till kanalen så småningom drevs in. Genombrottsområdet utvidgades under den 17/5—20/5 såväl åt söder (Laon) som framförallt åt väster i vilken riktning Abbeville sistnämnda dag nåddes av tyska mekaniserade förband. Därmed voro de i Belgien och Nordfrankrike befintliga delarna av de allierades stridskrafter jämte den belgiska armén avskurna från förbindelse med övriga franska stridskrafter.

Efter det snabba framträngandet till kanalen med mekaniserade förband framfördes motoriserade och »marscherande» divisioner i ilmarscher genom den uppkomna luckan. Härigenom bildades en sydfront sträckande sig i stort sett från Montmédy i öster över Rethel—Laon—La Fère samt därefter längs floden Somme till dess utlopp i Engelska kanalen.

Några operationer av större omfattning ägde intill den 3/6 icke rum längs denna front.

Nordfrankrike—Belgien 19/5—3/6. Sedan Dyleställningen genombrutits fortsattes det tyska anfallet i Belgien västerut. Genom frigörande av trupper i Holland förstärktes därvid den norra tyska flygeln avsevärt.

Den 19/5 försökte en av franska och belgiska divisioner sammansatt armé, som genom den snabba tyska framryckningen mot Cambrai och Tournai höll på att inneslutas vid Valenciennes, ett genombrott i sydlig riktning. Samtidigt skedde från Laon en fransk framstöt i nordlig riktning för att underlätta denna genombrytning. Båda anfallen avvisades emellertid av tyskarna, som mot Laongruppen, vilken huvudsakligen bestod av pansarförband, insatte starka flygstridskrafter, framförallt »Stuka-förband» (störtbombfällningsförband).

Med undantag av detta försök synas från allierad sida inga planer på en utbrytning i större omfattning ha förelegat. Under alla förhållanden kommo de dock icke till utförande, vilket framförallt torde ha berott på den snabbhet, med vilken tyskarna följde de allierades reträtt. Den tyska ringen knöts allt hårdare och de allierades underhållsmöjligheter blevo ytterligt försvårade. Det torde vara under in-

tryck av det svåra läge, i vilket de allierades trupper i norra Frankrike och Belgien befunno sig, som den belgiska konungen och överbefälhavaren natten till den 28/5 beslöt sig för kapitulation utan villkor. Härigenom blev nu ställningen på nordfronten fullständigt ohållbar för de allierade. Förutom från öster framträngde de tyska stridskrafterna från söder samt längs kanalkusten, där kanalhamnarna Boulogne och Calais inom kort voro i deras händer. Genom insats av starka sjöstridskrafter och genom en med utomordentlig seghet förd uppehållande försvarsstrid lyckades det dock de allierade att genom den enda hamn som återstod — Dunkerque — utskeppa delar (enligt engelsk uppgift 330,000) av framförallt den engelska expeditionskåren. De allierades förluster blevo dock betydliga särskilt i materiel, av vilken knappast något torde hunnit undanföras.

Den 1/6 kan denna operation, som blivit kallad slaget i Artois och Flandern, anses vara avslutad. Den 3/6 igångsattes jätteoperationerna mot Frankrike, icke mot England som många torde ha trott.

12/6 1940.

P.

Otto von Bismarck — ett världs- historiskt dubbeljubiläum.

Våren 1940 är ett märkligt jubileumsår i Tysklands och Europas nyare historia. Den 1 april hade 125 år förflutit sedan Otto von Bismarcks födelse, den 18 mars femtio sedan hans fall. Tiden har endast låtit hans gestalt och hans verk framstå i allt skarpare relief, och under de senaste månadernas världsskakande händelser har historikern måst känna, hur vår världsdal alltjämt i viss mån lever under skuggan av den förste tyske rikskanslerns insatser.

Bismarck var ättling av en urgammal nordtysk adelsfamilj och tillhörde sålunda den samhällsklass, som genom århundraden starkare än någon annan har bestämt den brandenburgsk-preussiska statens utveckling. I mycket satte denna härkomst sin prägel på hans egen personlighet, men man kan också finna drag, som gå tillbaka på hans moderne, en av de borgerliga ämbetsmannafamiljer, som från mitten av 1700-talet även spelat en betydelsefull roll i Preussens historia.

Bismarcks ungdom företer bilden av ett långvarigt sökande, innan han äntligen nådde den plats, som gav honom möjlighet att göra sin historiska insats. Hans försök att bryta sig en vanlig preussisk ämbetsmannabana misslyckades. Det byråkratiska vardagsarbetet kunde ej vinna hans intresse, hans obändiga kynne reste sig mot disciplinen, och han lämnade statstjänsten för att under ett tiotal år ägna sig åt godsägarens fria liv. Under dessa år genomgick han en växlande utvecklingsgång, där vilda dryckeslag utgjorde den ena polen, umgänget i pietistiska adelskretsar den andra. Ur de senare hämtade han sin brud. Från detta skede av sitt liv utgick han med sin självständiga, praktiska, från all dogmatism fria syn på tingen utvecklad och befastad men samtidigt med en enhetlig livsåskådning på kristen och konservativ grund.

Sin politiska bana började han såsom medlem av den förenade lantdagen, Preussens första tillstymmelse till ett parlament. I de häftiga politiska strider, som söndersleto Preussen och det övriga Tyskland såsom en följd av den franska februarirevolutionen, hade den unge Bismarck sin plats given långt ute på den högra flygeln. Hans mod, energi och slagfärdiga talekonst gjorde honom snart till en av förgrundsfigurerna inom det konservativa partiet. När så den revolutionära krisen slöt med vänsterns fullständiga nederlag, blev han Preussens ombud vid förbundsdagen i Frankfurt-am-Main. Denna utnämning var av utomordentlig betydelse för hans vidare utveckling som statsman. Han fick nu det bästa möjliga tillfälle att göra sig förtrogen med den invecklade och svåröverskådliga tyska politiken, hans blivande stridsfält. Han fick stifta närmare bekantskap med dess många förgrundsfigurer, furstar och ministrar, liksom med de aktuella ekonomiska och politiska stridsfrågorna. Framför allt fick han förstahandskunskap om och outplånliga intryck av den tyska politik, som fördes av Österrike, Preussens stora rival, som 1850 i Olmütz triumferat över den nordtyske medtävlaren. Nya erfarenheter av största vikt gjorde Bismarck, då han 1859 förflyttades till Petersburg och tre år senare till Paris. Han kände nu av egen erfarenhet de tre makter, Österrike, Ryssland och Frankrike, till vilka den preussiska politiken i första hand hade att taga hänsyn. Och under detta decennium, då han vistades utanför Preussen, hade han i de stora politiska kriserna, Krimkriget och det italienska frihetskriget, framträtt med ett eget program i en serie märkliga statsskrifter, där han, ännu så länge utan framgång, förordat en ny preussisk politik, hänsynslösare, djärvare och mer realistisk än den dittills förda.

Den yttre gången av hans bana under det årtionde, som följde hans utnämning till chef för det preussiska ministeriet 1862, tillhör de allmännast kända händelserna i världshistorien. Att teckna hans historia under konflikten med lantdagen, kriget med Danmark — tekniskt-diplomatiskt en höjdpunkt i hans liv — tvekampen med Österrike och triumfen över Frankrike lönar ej mödan. Men det kan vara skäl att stanna vid en ödestimma, där Bismarcks statskonst visade sig i sin fulla storhet. Efter den överväldigande segern vid Königgrätz ville konungen och generalerna sätta kronan på verket genom en inmarsch i Wien och tvinga de besegrade till fredsslut, som skulle beröva var och en viktiga länder men lämna alla kvar som stater. Bismarck såg oändligt mycket längre. Han ville ej göra Österrike till en oförsonlig och revanschlysten fiende utan rädsla möjligheten att återknyta de gamla vänskapsbanden från det tidigare 1800-talet och därigenom konsolidera hela Mellaneuropa kring det tyska rike, som han ämnade skapa. Ej heller ville han se Preussen omgivet av idel oförsonliga småstater. Hans program, som han efter mycket hårda strider med sin konung lyckades genomdriva, var dels att ej beröva Österrike något land utan blott tvinga det att utträda ur Tyskland och dels att lämna flertalet nyss fientliga tyska stater i

orubbat bo men i stället helt annektera några av dem, främst Hannover och Hessen, vilka hade hindrat skapandet av ett sammanhängande och avrundat preussiskt område.

Liknande framsynthet visade Bismarck fyra år senare. Det krig med grannen väster om Rhen, för vilket han med fulländad skicklighet hade skapat de gynnsammaste politiska förutsättningar, hade blivit en rad förkrossande segrar. Rikskanslern ville först låta den slagne fienden behålla Metz med kringliggande del av Lothringen, som till övervägande del beboddes av fransmän. Hade denna tanke segrat, är det tänkbart, om ock ingalunda säkert, att den följande europeiska historien fått en lyckligare vändning. Men denna gång segrade de av militärerna hävdade strategiska skälen. Metz införlivades i det nya riksländet Elsass-Lothringen.

Bismarcks största historiska insats, enandet av det tyska folket, om ock under uteslutning av det tyska Österrike, var därmed genomförd. Få världshistoriska processer hava varit av större betydelse. Förut hade Europas centrum under sekler utmärkts av politisk och militär svaghet. Nu uppstod där inom loppet av några få år världens starkaste militärmakt under ledning av tidens störste statsman. Denna fullständiga nygruppering av krafterna måste få de mest vittgående följder för alla grannarna, ej blott för de svagare utan även för Frankrike, Ryssland och England. Det är under följderna av denna väldiga europeiska utveckling, som vi alltjämt befinna oss.

Mycket kom an på det bruk, som det Tyska riket och dess store statsman skulle göra av denna väldiga kraftsamling. Samtiden utanför Tyskland ville gärna betrakta honom som den omättlige och hänsynslöse erövraren, en ny Napoleon, ständigt sökande nya offer att uppsluka. Denna föreställning var oriktig. Bismarck ägde den bland historiens stora kraftgestalter sällsynta förmågan att inse, när en utveckling nått sitt slut, och att kunna göra halt där. Han hade gjort en jättelik, i den segrande nationalitetsrörelsens tidevarv djupt berättigad insats, när han samlade de länge splittrade tyska stammarna, ehuru också legitima, historiskt djupt grundade intressen därvid hade blivit lidande. Han ansåg 1871 sitt enhetsarbete som fullbordat. Tyskland tillhörde numera enligt ett av honom gärna nyttjat ord de »mättade» makterna. Det gällde att befästa det stora verket inåt och utåt för att trygga det för framtiden. Så blev han, som på sex år fört tre krig, i fortsättningen den europeiska fredens store skyddsherre. Hans strävan var att isolera det besegrade och revanschlystna Frankrike för att därigenom trygga freden och det nya, för Tyskland så gynnsamma europeiska maktläget. I detta syfte tillkommo under de följande årtiondena en hel rad fördrag, invecklade och delvis varandra motsatta, mellan Tyskland och de andra stormakterna. Med oförlikneligt mästerskap knöt och skötte rikskanslern alla trådar i denna konstrika vävnad. Samma syfte, fredens bevarande i Tysklands intresse, utjämning av motsatserna mellan stormakterna utan ömsint hänsynstagande till de smås önskemål, tjänade hans ingripande i de invecklade, i och för sig honom djupt

likgiltiga Balkanfrågorna. På Berlinkongressen 1878 sökte han som »den ärlige mäklaren» lösa spänningen mellan Rysslands, Österrikes och Englands intressen. Det lyckades ehuru till priset av en av hans stora tillgångar, Rysslands vänskap. I fortsättningen skulle det rysk-franska närmandet kasta sin skugga över det nya Tysklands väg. Under Bismarcks tid höll hans diplomati dock denna fara i bakgrunden.

Under 1880-talet blev för första gången för Tysklands del en helt ny form av utrikespolitik aktuell, nämligen kolonialpolitiken. Den gamle mästaren i det europeiska fastlandets statskonst visade länge föga håg att tränga in på ett fält, som var honom obekant, men till sist beslöt han sig dock för att stödja de enskilda tyska kolonialpionjärer, som redan framträtt. Kejsarriket kom sålunda att under hans tid förvärva sina första kolonier.

Inrikespolitiskt sönderfaller Bismarckstiden i två skarpt skilda epoker med systemskiftet vid 1870-talets slut. Det parti, som hade burit upp kanslerns mäktiga samlingsverk, var nationalliberalerna, enhetspartiet framför alla andra. Det kom också att utgöra hans egentliga stöd under det nya rikets första årtionde. Den politik, som då fördes, hade i mycket deras stämpel. Näringspolitiken hade en liberal tendens, och statsmakterna strävade att på lagstiftningens och ekonomins fält utbygga riksenheten. Framför allt dominerades tiden av kulturkampen, Bismarcks och liberalernas förbittrade strid mot det stora katolska partiet. Liberalerna förde den både av kulturpolitiska skäl och emedan katolikerna rymde flertalet av de grupper, som stodo fiendliga mot enhetsverket. För Bismarck gällde det senare skälet jämte vissa utrikespolitiska överväganden. Striden fördes från regeringens sida med utomordentlig hänsynslöshet. Men för första gången nådde Bismarck ej sitt mål. Här visade sig en begränsning, från vilken ej ens hans statsmannasnille var fritt. Mästaren i bedömandet av alla realpolitiska lägen och krafter rörde sig ej med samma säkerhet på en mark, där han hade att göra med motståndare, som leddes av ideella överväganden. Striden blev en framgång för den kämpande, förföljda kyrkan, ej för den preussiska statsmakten, och under 1880-talet måste kanslern slå till reträtt trots alla löften om motsatsen.

Då hade hela systemet redan lagts om. Mellan kanslern och nationalliberalerna rådde i grunden ingen verklig sympati, och mot 70-talets slut fann Bismarck sig böra kränka viktiga liberala programpunkter. Mot den lavinartat växande socialdemokratiska rörelsen ville han tillgripa två medel. Å ena sidan skulle den bekämpas med hårda undantagslagar, vilket stred mot det liberala frihetsidealet. Å andra sidan ville han undanröja själva grunderna för arbetarklassens missnöje genom att låta staten själv framträda som bäraren av en storlagen socialpolitik, vilken skulle trygga de tyska arbetarnas ställning i samhället. För dessa åtgärder krävdes kolossala belopp, vilka endast kunde anskaffas genom en ny tullpolitik. Ekonomiska kriser hade samtidigt även övertygat Bismarck om nödvändigheten att ge-

nom tullar skydda tysk industri och tyskt jordbruk. Både statlig socialpolitik och tullskydd stredo mot en strängt liberal åskådning.

Så kom det till en öppen brytning mellan rikskanslern och en stor del av de liberala, och 1880-talet blev en utpräglat konservativ epok. Tullskyddet uppbyggdes, till stor fördel för det tyska näringslivet, och på det socialpolitiska området utfördes ett storslaget arbete, som sedan har stått som förebild för många andra länder, bland dem Sverige. Men sitt eget huvudsyfte nådde Bismarck dock ej. Han vann icke arbetarklassen för det bestående systemet, och den hårda undantagspolitiken lyckades ej heller krossa den uppväxande socialdemokratin. Vid Bismarcks fall stod den starkare än någonsin. Här liksom i kulturkampen hade det visat sig, att hans annars så säkra omdöme svek honom i kamp mot ideella rörelser.

År 1888 dog den gamle kejsar Wilhelm, som under nära trettio år, trots skarpa meningsbrytningar i de flesta viktigare frågor, med osviklig lojalitet och obrutet mod hade stött sin store tjänare mot hans många och oförsonliga fiender. Hans sonson, den unge Wilhelm II, hade tidigare varit en glödande beundrare av den store kanslern, men när han själv efter några månader fick övertaga kronan, tålde hans nervösa och oroliga självhärskarfåfänga ej längre dennes jättegestalt vid sin sida. Sakliga motsättningar i inrikes- och utrikespolitik kommo till, och i mars 1890 avskedades Bismarck i full onåd. Sina sista åtta år tillbragte han fylld av grämelse och i skarp opposition mot det kejsardöme, som han själv skapat. Hans hänsynslösa angrepp ha i hög grad bidragit att undergräva det hohenzollernska väldets grundvalar.

Otto von Bismarcks verk — det tyska rikets uppbyggande under nio händelserika år, den europeiska fredens bevarande och befastande under de därpå följande nitton — äro så gott som enastående i världshistorien. Med sin fulla rikedom framstår hans personlighet likväl först för den, som träder honom närmare i hans tal, hans samtal och hans oförlikneliga brev. Det blir en bild av en helt annan rikedom och en helt annan tjuskraft än den på sina håll alltjämt levande schematiska föreställningen om blod- och järnkanslern, som förhandlade med rynkade ögonbryn och med knytnävsslag i bordet. Bismarck var i själva verket både som statsman och människa bland de mångsidigaste och rikaste. Dock företer hans bild vissa skuggsidor — envis hätskhet mot motståndare, förakt för ideella faktorer, cynisk brutalitet i vissa situationer. Därigenom kom han att öva ett ej i allo lyckligt inflytande på samtid och eftervärld. Hans stora personlighet och lysande framgångar lockade imitatörer både i och utanför hans eget land, och ej sällan blev det mer skuggsidorna än storheten, som med framgång härmades. Därigenom kom han att i viss mån verka till en minskning av aktningen för folkrätt och offentlig moral. Det har med fog talats om en missförstådd Bismarck, en förgrovad och försimplad Bismarcksbild. Självt hörde han med sitt snille, sitt mod, sin djupa ansvarskänsla och sin glödande fosterlandskärlek till mänsklighetens störste.

Torvald T:son Höjer.